

Wybitny pijar i „pozostałe wiersze”

Rec.: Felicjan Wykowski, *Zebranie rymów z różnych okoliczności pisanych (i pozostałe wiersze)*, wyd. Magdalena Ślusarska, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Biblioteka Pisarzy Polskiego Oświecenia, t. 18, Warszawa 2019, 304 s.

Edycja wierszowanych utworów Felicjana Wykowskiego to kolejny tom opublikowany w ramach serii Biblioteka Pisarzy Polskiego Oświecenia. Wzbogacając wiedzę o epocze, spełnia on zarazem wymagania stawiane nowoczesnym wydaniom literatury dawnej. Nieprzypadkowo uprzyświecenia poezji pijara związanego ze środowiskiem wileńskim 2. połowy XVIII w. podjęła się Magdalena Ślusarska. Badaczka powróciła po latach do twórczości tego litewskiego uczonego i literata o arkadyjskich korzeniach (nazywanego już przez mu współczesnych „odrodzonym Kopernikiem” czy «litewskim Naruszewiczem», s. 10)¹, aby tym razem umożliwić szerszemu gronu czytelników zapoznanie się z całością jego dorobku poetyckiego. Wydawczyni *Zebrania rymów...* wyszła ze słusznego założenia, iż dotychczasowa analiza różnych obszarów aktywności jednego z najbardziej wszechstronnych przedstawicieli wileńskiego środowiska kulturalno-naukowego czasów stanisławowskich – poszerzona o nowe wydanie jego literackich tekstów łączące cechy edycji krytycznej i popularnonaukowej – umożliwi wskazanie na wielowymiarowość portretu. Ukazaniu życia i działalności naukowej pijara posłużyły zamieszczone w aneksie biogramy Wykowskiego stanowiące przedruk oświeceniowych leksykonów Jana Daniela Janockiego i Alexiusa Horanyiego. Recenzowanego tomu nie należy jednak postrzegać jako końcowego rezultatu badań prowadzonych w tym zakresie. Działaniom podjętym przez autorkę przyświecał bowiem jeszcze jeden istotny cel. Ślusarska od początku swej pracy naukowej kierując się konsekwentnie zasadą „nowoczesnego, rzeczowego, pozbawionego wątków emocjonalnych opisanie”² m.in. różnorodnych przejawów życia kulturalnego i literackiego na Litwie, wydo-

¹ M. Ślusarska, *Felicjan Wykowski (1728–1784) – zapomniany poeta z wileńskiego środowiska pijarów litewskich*, „Napis” 1999, nr 5. Wersja cyfrowa: http://rcin.org.pl/Content/56926/WA248_69859_P-I-2795_slusarska-felicjan.pdf [dostęp: 20.06.2023].

² M. Ślusarska, *Kultura literacka Wilna w dobie stanisławowskiej. Zarys wybranych zagadnień*, „Wiek Oświecenia” 1998, t. 14, s. 96.

bywa utwory oświeceniowego poety z zapomnienia, aby uczynić lekturę jego wierszy wspólnotową. Autorka edycji, zdając sobie sprawę, że każdy z utworów otwarty jest na kolejne odczytania, prezentuje dorobek Wykowskiego „w nadziei, że jego teksty warte są głębszej i wszechstronnej analizy” (s. 37–38).

Krzysztof Obremski już w tytule artykułu recenzyjnego, który zaczerpnął z omawianego przez siebie tomu *Edytorstwo jako historia literatury i inne studia o poezji XVIII wieku* Tomasza Chachulskiego, uwydatnił fakt, iż „Bez edycji nie ma ani historii literatury, ani nawet pisarzy”³. Toruński badacz w swych rozważaniach podkreślił znaczenie podjęcia przez znawcę oświeceniowej liryki, tekstologa i wydawcę tematyki edytorstwa naukowego, które pojmowane jest jako nieodzowny warunek działań historycznoliterackich. Przywołuje refleksje obu badaczy literatury dawnej, aby podkreślić, jak odpowiedzialnego i zarazem pasjonującego poznawczo zadania podjęła się autorka współczesnej edycji wierszy Wykowskiego. Szczególny to przypadek, bo przekazy literackie, które wzięła na warsztat, pozbawione są artystycznej doniosłości. Rozpoznanie i wstępnej oceny dokonano w perspektywie wyzwań epoki. Ślusarska, historyczka kultury literackiej czasów polskiego oświecenia, przybliżająca ze znawstwem zjawiska zachodzące m.in. w Wielkim Księstwie Litewskim, postrzega twórczość jednego z najwybitniejszych pisarzy okolicznościowych jako świadectwo aktywności wileńskich pijarów – uczestników komunikacji literackiej i jej społecznych odniesień. Wiersze zamieszczone w edycji stanowią odzwierciedlenie doświadczenia czasu i przestrzeni, w których ogniskują się nie tylko tendencje konkretnego środowiska. Mając na uwadze dotychczasowe publikacje badaczki, świadczące o jej wiedzy, inwencji i kompetencjach badawczych, spoglądam z ciekawością na leżący na biurku tom.

Autorka edycji, uzasadniając swoją decyzję zebrania, opracowania i opublikowania utworów pijara wzrastającym zainteresowaniem tego oświeceniowego twórcy, przypominała nieliczne dotąd, najczęściej ogólnikowe czy odsłaniające wąski zakres tematyczny, ustalenia badaczy polskich i litewskich (m.in. Elżbiety Aleksandrowskiej, Barbary Wolskiej, Henryka Bogdziewicza, Asty Vaškelienė, Teresy Kostkiewiczowej). Krótki rys biograficzny – wspomnienie pobytu w Rzymie, przynależności do Akademii Arkadyjskiej, działalności akademickiej i sprawowanych przez Wykowskiego po powrocie do kraju funkcji zakonnych, m.in. prowincjała litewskiego – poprzedza omówienie literackiej twórczości pijara, którego tryb życia dowodzi zakorzenienia w formacji duchowej i intelektualnej

³ K. Obremski, „Bez edycji nie ma ani historii literatury, ani nawet pisarzy”, „Sztuka Edycji” 2020, nr 1 (rec.: T. Chachulski, *Edytorstwo jako historia literatury i inne studia o poezji XVIII wieku*, Warszawa 2019).

oświecenia, kontynuowania reformatorskiej myśli edukacyjnej Stanisława Konarskiego czy też jego obywatelskiej troski o Rzeczpospolitą Obojga Narodów. W dalszej części rozważań zamieszczonych w pierwszej części tomu (*Wprowadzenie do lektury*) przybliżono arkana poetyckiego rzemiosła „litewskiego Apollina”. Autorka edycji wskazała w niej na podejmowane przez wierszopisa tematy i motywy oraz sposoby odzwierciedlenia przez niego w utworach aktualnej tematyki. W sposób szczególny, z uwagi na obfitość przekazów źródłowych, zajęła uwagę Ślusarskiej panegiryczna twórczość okolicznościowa Wykowskiego oraz jego utwory o tematyce politycznej (tzw. trybunalskie, s. 32). Fragment rozważań poświęcony udostępnieniu przez pijara polskojęzycznemu odbiorcy rozprawy *A View of the Internal Evidence of the Christian Religion* Soame’a Jenynsa (1782 r.) miał na celu zaprezentowanie twórczości przekładowej wileńskiego poety, za którą został przez Stanisława Augusta Poniatowskiego uhonorowany złotym medalem. W zakończeniu części wstępnej autorka edycji informuje zwięźle o przyjętych przez siebie założeniach dotyczących ustalenia podstawy wydania i układu utworów. Dalsze fragmenty tomu (*Opis źródeł i Objaśnienia*) zawierają informacje o zachowanych przekazach (jedynie starodrukach) ze wskazaniem na ich proveniencję własnościową. Egzemplarze XVIII-wiecznych edycji, w których opublikowano utwory „litewskiego Naruszewicza”, przechowywane są w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie, Biblioteki Instytutu Badań Literackich PAN w Warszawie, Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego i Biblioteki Wojewódzkiej w Kielcach. Autorka edycji odnalazła je również podczas kwerend przeprowadzonych w archiwach litewskich (Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, Biblioteka im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie).

W omawianej publikacji zamieszczono 58 utworów. Kryteria doboru materiału źródłowego przedstawiono w sposób przejrzysty. Tom otwierają cztery epigramaty stanowiące poetycki debiut Wykowskiego. Pochodzą one z druku ulotnego (1764/1765? r.), w którym zamieszczono również kilkanaście krótkich form okolicznościowych autorstwa innych wierszopisów należących do środowiska pijarskiego. Oprócz tego egzemplarza „unikatu” (s. 113), zawierającego utwory napisane w języku łacińskim i polskim (*Ad Stanislaum Konarski, Georgium Ciapiński [...] Epigrammata*), podstawę współczesnej edycji stanowi 48 utworów pochodzących z antologii poezji wileńskich pijarów opublikowanej ok. 15 lat później (*Zebrańia rymów z różnych okoliczności pisanych mianowicie imieniem konwiktu szlacheckiego wileń[skiego] księży Scholarum Piarum*, 1779). Ślusarska zauważyła, iż przed włączeniem ich do wydanego w Wilnie zbioru, który w odróżnieniu od pierwszej ze wskazanych publikacji nie jest anonimem typograficznym, wiersze te funkcjonowały w formie druczków

ulotnych. Podczas kwerendy przeprowadzonej w polskich i litewskich archiwach autorka edycji nie dotarła jednak do wszystkich pierwodruków, o których informowały XVIII-wieczne ogłoszenia prasowe. Kolejny zespół tekstów, które Ślusarska włączyła do publikacji, tworzą trzy przekazy z epoki funkcjonujące jedynie jako druczki osobne ([Pozostałe wiersze]). Zaproponowany przez badaczkę układ współczesnej edycji kończą dwa utwory, które co prawda zamieszczono w antologii wydanej w Wilnie w latach 70. XVIII w., ale budzą one wątpliwości w kwestii atrybucji ([Wiersze o autorstwie niepewnym]).

Pierwszy z problemów edytorskich, przed którym stanęła Ślusarska, dotyczył kwestii ustalenia autorstwa. Egzemplarz *Zebrania rymów...* przechowywany w Bibliotece im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie, opatrzone adnotacjami dopisanymi ręcznie pod tekstami utworów i na końcu tomu, umożliwił m.in. przeprowadzenie atrybucji kilku wierszy niepodpisanych wydrukowanymi inicjałami wileńskiego pijara (X.F.W.S.P., X.W.S.P., P.F.W.S.P.) czy też używanym przez niego pseudonimem („Odenil Apesuntski P[asterz] A[rkadyjski]”). Trudność edytorsko-tekstologiczna związana z dochodzeniem autentyczności przekazów rozwiązana została również dzięki porównaniu utworów zamieszczonych w antologii z ich ulotnymi pierwodrukami oraz wersjami tekstów, które opublikowano w „Wiadomościach Warszawskich” czy w „Zabawach Przyjemnych i Pożytecznych”. Decyzja autorki tomu o włączeniu ich do zbioru wynikła z lektury wspomnianych marginaliów, które zamieszczono w jednym z zachowanych wileńskich egzemplarzy antologii. Na autorstwo Wykowskiego wskazują, zdaniem Ślusarskiej, nie tylko pochodzące z epoki odręczne zapiski stanowiące rozwiązanie inicjałów, ale i charakterystyczne cechy utworów (podjęty przez poetę temat i sposób obrazowania artystycznego). Znaczący życia i twórczości tego wybitnego pijara zdaje sobie jednocześnie sprawę, iż rękopiśmienne notatki – niepoparte innym materiałem źródłowym – nie stanowią dowodu, który przesądziłby o ich atrybucji. Autorka edycji wyjaśnia jednocześnie, iż pomimo braku jednoznacznego wskazania na nazwisko Wykowskiego jako twórcy, jego „wiersze [...] nie były anonimowe, bowiem autora identyfikowano z osobą, która niejednokrotnie recytowała utwór w czasie ceremonii, a następnie wręczała go adresatom” (s. 115). Ślusarska daje niejednokrotnie wyraz temu, iż rozpoznanie dawnych źródeł w perspektywie ich ówczesnego odbioru stanowi jeden z podstawowych wymogów postępowania edytorskiego. Dla znaczący twórczości Wykowskiego analizowane przekazy mają nie tylko znaczenie dokumentacyjne (s. 38). W swych dociekaniach edytorskich zgłębia ona w większym zakresie temat czytającej publiczności, która pozostawia ślady lektury widniejące w zapisach zamieszczonych w starodrukach. Ustalenia dotyczące autorstwa

zawarte w tej części *Komentarza edytorskiego*, która przeznaczona jest na opis źródeł, przybliżają nieco realia życia kulturalnego i literackiego epoki. Sygnalizują także temat popularności utworów okazjonalnych wynikającej m.in. ze społecznego zapotrzebowania na ten typ pisarstwa (s. 38). Zanim jednak zagadnienie to zostanie omówione w najobszerniejszej części tomu (*Objaśnienia*), badaczka zauważa, iż pomimo braku jednoznacznego wskazania na nazwisko Wykowskiego jego „wiersze [...] nie były anonimowe, bowiem autora identyfikowano z osobą, która niejednokrotnie recytowała utwór w czasie ceremonii, a następnie wręczała go adresatom” (s. 115).

Podstawę współczesnego wydania poezji „litewskiego Apollina” stanowią więc utwory zamieszczone we wskazanej antologii pijarów oraz teksty ulotne, których nie włączono do zbioru wydanego w Wilnie w 1779 r. Pierwsze wiersze poety i utwory włączone do dawnej antologii zaprezentowano współcześnie w układzie chronologicznym (1764/1765?–1778) ze wskazaniem, jeśli było to możliwe, na datę pierwszego ich opublikowania. Postępowanie według tego kryterium pozwoliło uporządkować także przekazy zebrane w trzecim zespole zamieszczonym we współczesnej publikacji (1775–1782). Takie rozstrzygnięcie edytorskie nie budzi sprzeciwu. Elastyczność postępowania, jaką wykazała Autorka, nie wpłynęła bowiem na czytelność obrazu Wykowskiego-poety. Ustalona kolejność wierszy, ze względu na specyfikę pióra wileńskiego pijara, umożliwia ściśle powiązanie każdego z okolicznościowych druków, który odbiorca postrzega jako „fakt życia literackiego w epoce, gdy żył i działał jego autor”⁴, z konkretnymi wydarzeniami o wymiarze publicznym i prywatnym (wiersze o tematyce królewskiej, rodzinno-rodowej, społecznej, politycznej czy upamiętniające istotne przejawy życia kulturalnego wileńian). Zaprezentowanie twórczości pijara w układzie chronologicznym pozwoliło na prześledzenie zmian jego pisarskiego warsztatu. Należy też zauważyć, iż w procesie wydawania tekstu edytor postawił nie tylko na oddanie brzmienia utworów, ale także zachował układ graficzny z epoki. *Objaśnienia* Wykowskiego jako integralna część udostępnionych współczesnemu czytelnikowi utworów poetyckich zostały umieszczone pod tekstem głównym u dołu stron, co nie koliduje z komentarzami edytora.

Praca nad tym „zebrany” materiałem źródłowym wymagała podjęcia przez Ślusarską kolejnej decyzji związanej z dalszym etapem postępowania edytorskiego. Dotyczyła ona sformułowania tytułu współczesnego tomu zawierającego spuściznę poetycką Wykowskiego, dotąd rozproszoną i nieuporządkowaną. W przypadku analizy działań edytorskich, których rezultatem jest nadanie określonego kształtu zgromadzonemu wierszom, ta

⁴ K. Górski, *Kształtowanie wydań różnego typu*, w: *idem, Tekstologia i edytorstwo dzieł literackich*, Warszawa 1975, s. 267.

kwestia wydaje się jedną z najciekawszych. Badaczka zdecydowała się opatrzyć zbiór fragmentem tytułu powziętym z XVIII-wiecznej antologii (*Zebrań rymów z różnych okoliczności pisanych*), argumentując m.in., iż utwory Wykowskiego stanowią ponad jedną trzecią wszystkich opublikowanych tam utworów. Sposób takiego rozwiązania czyni klarowną intencję edytora. Współcześnie nadana nazwa, wraz z rozwinięciem „(i pozostałe wiersze)”, spełnia swoją funkcję wobec całości, czyniąc przekaz bardziej wyrazistym. Nie zniekształca treści, podkreślając jednocześnie okazjonalny charakter twórczości Wykowskiego. Ponadto poprzez nawiązania do tytułu XVIII-wiecznej antologii autorka edycji uwydatniła kontekst lokalny i rolę tego uczonego pijara w rozwoju kultury literackiej i intelektualnej nie tylko środowiska wileńskiego („już wtedy był uznanym na Litwie rymopisem”, s. 19), ale i stanisławowskiej Rzeczypospolitej. Nie zaskakuje postawiona w części wprowadzającej hipoteza, że to właśnie eksprowincjał litewski mógł zainicjować wydanie antologii (*Wprowadzenie do lektury*, s. 12). Uwagi zawarte w *Komentarzu edytorskim* nie doprowadzają jednak do rozstrzygnięcia tej kwestii. Autorka nie natrafiła bowiem na źródła, które odsłoniłyby przyczyny powstania zbioru czy też udziału Wykowskiego w redakcji własnych wierszy i przygotowywaniu tomu. Analiza dokumentacji tekstologicznej złożonej z dostępnych materiałów pozwoliła jedynie zbliżyć się do prawdy związanej z procesem twórczym. Jednoznacznych rozstrzygnięć nie przyniosło zestawienie niewielkiej stosunkowo liczby zmian (przeważnie nieznaczających różnic tekstowych). Ujawniono je podczas kolacjonowania wierszy Wykowskiego zamieszczonych w wileńskiej antologii z druczkami ulotnymi lub przekazami opublikowanymi w periodykach.

Rzetelność i sumienność, z jaką podchodzi autorka edycji do zakreszonego przez siebie celu, przejawiają się także w ustaleniu zasad transkrypcji. Ślusarska modernizując pisownię i interpunkcję, wsparta wiedzą doświadczonego zespołu redakcyjnego Serii, uzasadnia odstępstwa od wprowadzonych zmian ze względu na konieczność zachowania języka epoki. Kolejnym dowodem na to, iż autorka tomu mając na uwadze szerokie grono odbiorców, zachowuje jednocześnie naukowy charakter edycji, są zawarte w komentarzach uwagi o zastosowanym w wierszach układzie sylab i rymów. Objasnienie podejmowanych przez poetę decyzji wersyfikacyjnych ma na celu uwrażliwienie czytelnika także na metrum, rytm, akcent – a więc na wszystkie te kwestie, które, jak przekonuje Joanna Grądziel-Wójcik, szczególnie „absolwent polonistyki powinien umieć [...] wysłyszeć, by odczytać semantykę mowy wiązanej, która stanowi integralny znak poetyckości i otwiera na ogrom znaczeń, zależnych od kompetencji i wyobraźni interpretatora”⁵. To zasygnalizowanie zna-

⁵ J. Grądziel-Wójcik, *Gry (dy)wersyfikacyjne, czyli o praktykowaniu poetyki w dydaktyce uniwersyteckiej*, „Polonistyka. Innowacje” 2016, nr 4, s. 105.

czenia wykorzystanych w łacińskich i polskich wierszach sposobów artystycznego przekazu wzbogaca erudycyjne wyjaśnienia (historyczne, historycznoliterackie, językowe), którymi w *Objaśnieniach* opatrzone każdy z opublikowanych tekstów. Odnotować należy, że tomik zawiera *Słownik wyrazów archaicznych*, *Słowników wyrazów złożonych* oraz *Indeks*.

Wykowski długo czekał na edycję swej poezji. Czy jednak, tak jak współczesny czytelnik, otwierałby ją z radością, a kończył lekturę usatysfakcjonowany? Autorka tomu, nadając współczesnemu wydaniu jego utworów tytuł odsyłający do antologii z 1779 r., która stanowiła rezultat zaplanowanej starannie edytorskiej inicjatywy, z rozmysłem skierowała zainteresowanie odbiorcy ku środowisku wileńskich pijarów. Ich wkład w kulturalny rozwój regionu jest nie do przecenienia. Prowincjał litewski i asystent generała zakonu w Rzymie, któremu m.in. jeden ze współbraci dziękował za poezję nuconą „pod [...] imieniem” (*Do Najprzelebniejszego w Bogu...*, zob. *Aneks*) zgromadzenia, uznałby zapewne tę decyzję podjętą przez Ślusarską podczas żmudnej pracy edytorskiej za słuszną i potrzebną.

Aleksandra Norkowska

(Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz)